**АСОЦІАТИВНО-ВЕРБАЛЬНА КВАЛІФІКАЦІЯ ЕТНОСТЕРЕОТИПІВ
ВІЗУАЛЬНОГО МОДУСУ СПРИЙНЯТТЯ****Т. Ф. СЕМАШКО**, доктор філологічних наук, доцент,
*Національний університет біоресурсів і природокористування України*E-mail: semashko.tat@ukr.net
http://orcid.org/0000-0003-4296-1259

Анотація. У сучасній парадигмі наукових знань, де когнітивний підхід до вивчення мовних фактів є одним із найперспективніших, у центр досліджень ставиться мовна особистість – суб'єкт пізнання, якій притаманні особливості концептуалізації та категоризації знань у загальному процесі пізнання. «Заирнути» у глибини мовної свідомості людини шляхом дослідження індивідуальних особливостей кожного носія мови з подальшим узагальненням отриманої інформації дозволяють експериментальні методи дослідження, де одним із перспективних є метод асоціативного експерименту. За результатами асоціативного експерименту можна простежити за реконструкцією семантичних зв'язків слів, що об'єктивно існують у психіці носія української мови, за якими відкривається специфічний для української лінгвокультури «асоціативний профіль» образів свідомості, що інтегрують характерні українському етносу досвід, домінуючі цінності й орієнтири, зокрема, етнокультурні перцептивні стереотипи – вмістилища знань, у яких узагальнено притаманний українському етносу чуттєвий досвід. Структура фонових знань сенсорних стереотипів, яка існує на ментально-когнітивному рівні, дає підстави розглядати останні важливим компонентом лінгвокультурного простору, який слугує транслятором ментального коду українців.

Ключові слова: чуттєве сприйняття, перцептивні стереотипи, ідентичність, лінгвокультурний простір, ментальний код, методи дослідження, асоціативний експеримент.

Актуальність. З огляду на особливості сучасної лінгвістики, яка ґрунтується на антропоцентричних аспектах вивчення мовних явищ, означена наукова проблематика є актуальною, оскільки дозволяє по-новому поглянути на предмет лінгвістичного дослідження, де пріоритетним є завдання пошуку закономірностей, отримання, обробки та зберігання знань, набутих у результаті життєвого досвіду, та вивчення мовних форм, в яких відбувається об'єктивація цих знань. А відтак, настала доба переходу від досліджень описового типу до пояснення встановлених фактів із урахуванням специфіки процесів категоризації навколишнього світу в індивідуальній свідомості та відбиття їх крізь призму виробленої в соціумі системи норм і оцінок.

Серед проблемних питань, що постають у зв'язку зі зверненням до глибинних структур свідомості мовця, – психологічна відповідність отримуваних експлікацій. Чи не єдиною можливістю «проникнути» у глибини мовної свідомості людини шляхом дослідження індивідуальних особливостей кожного носія мови з подальшим узагальненням отриманої інформації є експериментальні методи дослідження, які допомагають встановити реальне співвідношення знаків у свідомості представників відповідного соціуму.

Аналіз останніх досліджень і

публікацій. Асоціативний експеримент (далі АЕ) є одним із перспективних методів дослідження, продуктивність якого сьогодні не викликає сумнівів (див. різнопланові дослідження Н. Бутенка, Л. Городецької, О. Горошко, О. Денисевич, Дж. Діза, О. Залевської, Т. Ковалевської, О. Комара, У. Ламберта, С. Мартінек, Н. Моор, Т. Недашківської, Д. Палермо, Н. Слєпініної, Л. Ставицької, А. Супруна та ін.). Результати асоціативного експерименту допомагають сформувати узагальнений асоціативний етнічний портрет свідомості індивіда в цілому й мовної свідомості зокрема, що репрезентують певне етнолінгвокультурне співтовариство. Поділяємо думку Т. Криги, що «сукупність вербальних асоціацій на слово-стимул утворює асоціативне поле – фрагмент вербальної пам'яті людини та фрагмент мовної картини світу того чи іншого етносу, відображеного у свідомості носія певної культури» [2, с. 182].

Мета статті. Шляхом проведення спрямованого асоціативного експерименту дослідити асоціативні поля основних об'єктивацій мовного етностереотипу сенсорного сприйняття, що склалися у представників українського етносу внаслідок попереднього досвіду.

Методологія пропонованого дослідження заґрунтована на основних положеннях антропоцентризму та лінгвокультурології, що утверджують необхідність дослідження мови і

культури крізь призму людського чинника у процесі пізнання світу, де людина постає центром конструювання універсуму. Концептуальним методологічним ядром дослідження є культурно-семіотичний метод. Також у роботі були залучені й інші методи: узагальнення, аналізу й синтезу, та відображені принципи системного підходу.

Результати. Дозволяючи отримати доступ до вивчення когнітивних операцій, які використовуються носіями мови в процесі вербалізації знань, асоціативний експеримент є перспективним методом дослідження й етнокультурних стереотипів, зокрема, й мовних перцептивних стереотипів. Останні потрактовуємо, як усталену, усвідомлену та неусвідомлену, регулярно відтворювану когнітивно-дискурсивну фіксацію результатів профілювання світу етнічною свідомістю та мовою в лінгвокультурних кліше, об'єктивованих як невербальними, так і різнорівневими мовними засобами із сенсорним компонентом [5, с. 134]. На нашу думку, стереотипи перцептивного рівня є вмістилищами знань, які, існуючи у мовній свідомості українців, узагальнюють притаманний українському етносу чуттєвий досвід, та спроможні відобразити людську ментальність як в «її універсальних характеристиках, так і в мінливих історичних, соціальних, культурних, індивідуальних і конкретно-ситуативних аспектах» [1, с. 22], які, зазвичай, «не усвідомлюються носіями мови та не виявляються іншими способами дослідження» [3, с. 71].

Науковий пошук зорієнтовано на дослідження механізмів стереотипних реакцій мовців на слова-образи з опертям на постулат, за якого будь-яка національно-маркована мовна одиниця є стереотипом ментально-лінгвального комплексу представника певної етнокультури, який «реалізується в процесі мислення та спілкування у вигляді нормативної локальної асоціації до стандартної для цієї культури ситуації» [4, с. 98-101].

Вважаємо, що стереотипність реакцій індивіда на будь-яке мовне явище визначається рядом факторів: особливостями культури, носієм якої є мовець, індивідуальним рівнем розвитку особистості та її ступенем володіння мовою. Саме тому, з метою дослідження особливостей репрезентації об'єктивацій основних зорових сенсорних відчуттів (ми обмежуємо коло своїх пошуків колоративними об'єктиваціями як найрелевантнішими у спектрі перцептивних модусів) у внутрішньому лексиконі індивідів, до експерименту були залучені студенти-філологи 4-5 курсів спеціальності «Українська мова і література», де з наміром систематизації

можливої варіативності отриманих результатів було визначено два умовних способи диференціації останніх – віковий (20-25 років) і соціальний (освітній рівень, характер діяльності, місце проживання). Залучення до експерименту студентської аудиторії останніх курсів навчання є умотивованим, оскільки вважаємо, що у цьому віці майже завершується формування мовної компетенції філолога. Більш того, майбутня спеціальність інформантів накладає відбиток на їх мовну свідомість, завдяки чому можливе прогнозування розвитку обізнаності майбутніх спеціалістів, які у прийдешньому будуть визначати мовну, духовну та матеріальну сторони життя суспільства.

Проведений експеримент вирізняється тим, що у ньому враховано географічний фактор: інформантами стали 100 опитуваних від західного (студенти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, які є носіями української мови) і 100 опитуваних від східного (студенти Маріупольського державного університету, які не є носіями української мови, однак, усі володіють мовою, та можуть вільно нею послуговуватись у процесі спілкування) регіонів, що забезпечило достатню репрезентативність отриманих результатів. Такий умовний поділ базується на усвідомленні відмінностей світогляду населення Заходу та Сходу України на рівні ментальності, національного досвіду, суспільних пріоритетів, культурних традицій тощо.

На основі психолінгвістичних концепцій про АЕ дослідження проводилося методом письмового анкетування. Матеріалом для анкети стали основні колоративні об'єктивації чуттєвого сприйняття, як: *чорний, білий, червоний, синій, зелений, жовтий* та ін., здатні викликати у мовців відповідні реакції: інформантам було запропоновано назвати об'єкти, які визначають еталони вербалізаторів чуттєвого сприйняття, та навести приклади типових словосполучень, компонентами яких вони є, наприклад: *білий сніг, біле молоко, біла крейда, білий папір, білі зуби* та ін.

Аналіз і систематизація даних, отриманих у результаті проведення експерименту, здійснювалися шляхом групування мовних одиниць за їх характеристиками та смисловим наповненням, що дозволило змоделювати асоціативні ряди слів-стимулів, які визначають еталони вербалізаторів колоративного модусу зорового сприйняття, та становлять розгорнуті опори фрагментів знань (кількісні співвідношення водночас є і відсотковими показниками, де перший індекс – реакції мешканців Заходу, другий – Сходу).

Результати експерименту продемонстру-

вали, що творення та функціонування етноспецифічних мовних одиниць відбувається за чіткими механізмами, які виробилися в процесі етногенезу та втілилися в стереотипних образах як своєрідних ментальних фрагментах концептуальної картини світу, тому більшість асоціацій із етнокультурними смислами постають передбачуваними, що є результатом стереотипізації понять і уявлень про реальний світ із огляду на етнопсихологічні й етнокультурні компетенції мовців.

За результатами експерименту було з'ясовано: обома групами респондентів актуалізовані типові ядрові референції – усталені іменні сутності (ядро утворюють однакові реакції, отримані не менше ніж від 7% респондентів). Спостережено, що учасники обох груп співвідносно уживають усталені в українській лінгвокультурі назви, опосередковані конкретним чуттєвим досвідом, життєвою практикою, спогадами, визначаючи останні як еталони чуттєвих реакцій. У корпусі асоціацій домінують загальноновживані, переважно однослівні, імена, лексичні значення яких окреслюють спільне поле асоціативних значень стимульних понять. Це назви осіб, тварин, предметів, рослин, соматизмів, продуктів харчування, речовин, матеріалів, природних реалій, ландшафту, водних об'єктів тощо; зрідка актуалізуються абстрактні номінації опредметнених дій. Повторюваність і висока частотність типових вербальних реакцій засвідчує соціально-психологічну єдність респондентів.

Дослідним матеріалом підтверджено, що кожен перцептивний номінант має психологічно найвагомішу точку референції, напр., для 'білий' – *сніг* (58/18); для 'червоний' – *кров* (51/40); для 'чорний' – *брови* (31/28), *ворон* (31/27); для 'голубий' – *небо* (36/32); для 'зелений' – *дерево* (34/29); для 'жовтий' – *сонце* (58/61) та ін., висока частотність якої є свідченням значущості відповідної концептуальної структури у свідомості мовців. Хоча, поза сумнівом, чуттєвий концепт мовної свідомості орієнтується не на один еталон, а на декілька, напр., *сніг*, *молоко*, *крейда* – для білого кольору; *кров*, *калина*, *буряк* – для червоного, *волося*, *брови*, *ворон*, *вугілля* – для чорного; *вовк*, *попіл* – для сірого; *озеро*, *волошки* – для синього; *сонце*, *соняшник* – для жовтого та ін.

Зауважимо, що перцептивна чуттєвість, як складний процес прийому та перетворення інформації про навколишній світ, сформована ідентично далеко не у всіх людей – це питання виховання, культури, психічних настанов, фізіології та навіть часу. Відтак, частина респондентів сприйняли стимул на перцептивні номінації образно, як от: *зелена заздрість* (1/-),

зелена нудьга (-/1), *чорна смерть* (-/2), *білий світ* (1/1), *рожеві сні* (-/1), *жовта преса* (1/1), *Червона книга* (1/2) та ін. Етноспецифічність перцептивних номінацій реалізується в об'ємному конотаційному полі, яке передає багатшаровий пласт смислів (про субпозиції лексичної номінації див. праці О. Кіклевича [6, с. 131]), що відображають накопичені знання, асоціативні зв'язки, потенційну атрибутивність як семантичний складник, та зумовлюють загальномовну синестезію.

Результати проведеного зіставлення підтверджують можливість інтерпретації слова-реакції як слова-теми, що задає й організовує асоціативне поле. Це засвідчує, що на верхньому (найбільш загальному) рівні організації асоціативного поля всі його елементи об'єднуються на основі власне тематичних відношень, у межах яких виявляються різновиди можливих зв'язків між номінативними мовними одиницями: дериваційні, синонімічні, антонімічні, гіпо-/гіперонімічні тощо. Найбільшим ступенем погоджуваності відзначений культурний артефакт української етностильності – лінгвокультурема *хліб*, яку інформанти обох груп назвали референтом, який у візуальному секторі визначає еталони: кольору – *білий хліб* (3/5), розміру – *великий хліб* (2/1), форми – *круглий хліб* (4/5). За такими словесними образами приховані складні мисленнєві процеси, які є основою нових культурно зумовлених мовних кодів

Помічено, що об'єкти, які визначають еталони колоративних чуттєвих реакцій, по-різному резонують у вербальному полі двох груп респондентів. Наприклад, еталонною домінантою чорного кольору мешканці Заходу визначили лексему *земля* (38/7), а мешканці Сходу – *вугілля* (5/37); кількісна перевага реакцій респондентів західного регіону спостережена і в аспекті визначення еталонів білого кольору – *сніг* (58/18); сірого кольору – *вовк* (32/3); червоного кольору – *калина* (31/6); синього кольору – *волошки* (34/2), тоді як жителі східного регіону визначили домінантним еталоном червоного кольору *помідор* (6/24), жовтого *соняшник* (29/64) та ін. Вважаємо, що на формування в свідомості респондентів невідповідностей у сприйнятті стимулів вплинули ряд факторів: природно-географічні, кліматичні умови; флора та фауна краю; ландшафт території, на якій проживають опитувані; статус регіону (сільськогосподарський/індустріальний); характер господарської діяльності; екологічна ситуація областей, а також соціальні пріоритети, спосіб життя, культурні традиції, вірування інформантів тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. За результати

спрямованого асоціативного експерименту встановлено: респондентами обох груп актуалізовані передбачені мовною системою об'єктивації, які визначають еталони колоративного модусу візуального сприйняття, що у свідомості сучасних носіїв української лінгвокультури найчастіше есплікуються відомими фактами й об'єктами реальної дійсності, які закріплюються стереотипними вербальними асоціаціями. Фіксуючи мислення, світовідчуття та досвід української спільноти,

останні, як носії узагальненої інформації, набувають здатності виступати знаками культури, забезпечуючи системне упорядкування світу в свідомості представників українського етносу. Вивчення вербальних об'єктивацій чуттєвого сприйняття є перспективним напрямком подальших досліджень, оскільки є результативним у контексті встановлення реального співвідношення знаків культури у свідомості представників певного соціуму.

Список використаних джерел

1. Андрієвська В. В. Проблеми психосемантичного вивчення української ментальності. Тези доповіді та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості»]. Київ-Луцьк, 1994. С. 20-23.

2. Крига Т. «Словник асоціативних норм української мови» Н. П. Бутенко як новий лінгвістичний спосіб репрезентації української мови і відображення мовної картини світу українців. Київ-Ніжин : НДПУ, 2001. С. 181-187.

3. Мізін К. І. Психолінгвістичний експеримент чи соціолінгвістичний моніторинг? Епістемологічні пошуки аксіологічної фразеології (на матеріалі компаративної фразеології). Мовознавство. 2008. № 1, 67–79.

4. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев [Текст]. Москва : КомКнига, 2006. 224 с.

5. Семашко Т. Ф. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі [Текст]. Київ : Арт Економі, 2016. 480 с.

6. Kiklewicz A. Kontsert Betonova Violonchel' ... Pravda i leksychnye pryznachennya. Starzyn's'ka-Kościszko E. (red.), Oblychchya pravdy v filosofiyi, kul'turi, movi. Ol'shtyn, C. 125-148.

References

1. Andriiivska, V. V. (1994). Problemy psykhosemantychnoho vyvchennia ukrainskoi mentalnosti [Problems of psychosemantic study of

the Ukrainian mentality]. Kyiv-Lutsk. 20–23.

2. Kryha, T. (2001). «Slovyk asotsiatyvnykh norm ukrainskoi movy» N. P. Butenko yak novyi lnhvistychnyi sposib reprezentatsii ukrainskoi movy i vidobrazhennia movnoi kartyny svitu ukraintsiv ["Dictionary of associative norms of the Ukrainian language" NP Butenko as a new linguistic way of representation of the Ukrainian language and reflection of the linguistic picture of the world of Ukrainians]. Kyiv-Nizhyn : NDPY. 181-187.

3. Mizin K. I. (2008) Psykholinhvistychnyi eksperyment chy sotsiolinhvistychnyi monitorynh? Epistemolohichni poshuky aksiolohichnoi frazeolohii (na materiali komparatyvnoi frazeolohii) [Psycholinguistic experiment or sociolinguistic monitoring? Epistemological research of axiological phraseology (on the material of comparative phraseology)]. Movoznavstvo. 1, 67-79.

4. Prokhorov, Yu. Ye. (2006). Natsional'nyye sotsiokul'turnyye stereotypy rechevogo obshcheniya i ikh rol' v obuchenii russkomu yazyku inostrantsev [National sociocultural stereotypes of speech communication and their role in teaching Russian to foreigners]. Moscow : KomKniga. 224.

5. Semashko, T. F. (2016). Movni stereotypy iz sensorynym komponentom v ukrainskii lnhvokulturi [Linguistic stereotypes with a sensory component in Ukrainian linguistic culture]. Kyiv : Art Ekonomii. 480.

6. Kiklewicz, A. Kontsert Betonova Violonchel' ... Pravda i leksychnye pryznachennya. Starzyn's'ka-Kościszko, E. (red.), Oblychchya pravdy v filosofiyi, kul'turi, movi. Ol'shtyn. 125-148.

ASSOCIATIVE-VERBAL QUALIFICATION OF ETHNOSTEREOTYPES OF VISUAL MODE OF PERCEPTION

T. F. Semashko

Abstract. Given the peculiarity of modern linguistics, which is based on anthropocentric aspects of the study of linguistic phenomena, this scientific issue is relevant because it allows a new look at the subject of linguistic research, where the priority is to find patterns of obtaining, processing and storing knowledge. experience, and the study of language forms in which the objectification of this knowledge. Thus, the time has come to move from descriptive research to the explanation of the established facts, taking into account the specifics of the processes of categorization of the world in the individual consciousness and their

reflection through the prism of the system of norms and evaluations developed in society.

In the modern paradigm of scientific knowledge, where the cognitive approach to the study of linguistic facts is one of the most promising, the center of research is the linguistic personality – the subject of knowledge, that possesses features of conceptualization and categorization of knowledge in the general process of knowledge. « To inspect»in the depths of the linguistic consciousness of a person by studying the individual characteristics of each native speaker, with further generalization of the information obtained, allow experimental methods of research, where one of the perspective ones is the method of associative experiment. By conducting an associative experiment it is possible to trace the reconstruction of the semantic connections of words that objectively exist in the psyche of the bearer of the Ukrainian language, which opens the «associative profile» specific to Ukrainian linguistic culture of the images of consciousness that integrate the experience which is characteristic to the Ukrainian ethnos, dominant values and orientations, in particular, ethno-cultural perceptual stereotypes – the repository of knowledge, which summarizes the sensual experience characteristic to the Ukrainian ethnos.

The author's scientific research is focused on the study of the mechanisms of stereotypical reactions of speakers to words-images based on the postulate that any nationally marked language unit is a stereotype of the mental-linguistic complex of a certain ethnoculture, which is realized in the process of thinking and communicating local association to the standard situation for this culture. The analysis and systematization of the data obtained as a result of the experiment were carried out by grouping language units by their characteristics and semantic content, which allowed to model associative series of stimulus words that define the standards of verbalizers of coloratural mode of visual perception.

The results of the experiment show that the creation and functioning of ethnospecific language units takes place according to clear mechanisms developed in the process of ethnogenesis and embodied in stereotypical images as a kind of mental fragments of the conceptual picture of the world. about the real world in view of ethnopsychological and ethnocultural competences of speakers. The structure of the background knowledge of sensory stereotypes, which exists at the mental-cognitive level, gives grounds to consider the last ones as the important component of the linguistic-cultural space, which serves as the translator of the mental code of Ukrainians.

Keywords: *sensory perception, perceptual stereotypes, identity, linguocultural space, mental code, research methods, associative experiment.*